

Andrej Nared

Seznam »deželnih sovražnikov« iz okoli 1440 ali podoba fajde iz prve roke*

V Grafenauerjevem zborniku je Božo Otarepec (ponovno) objavil imeniten vir za slovensko srednjeveško zgodovino, namreč seznam »deželnih sovražnikov«, ki je nastal v času kulminacije habsburško-celjskega spora sredi 15. stoletja.¹ Na podlagi tega seznama lahko s precejšnjo mero gotovosti definiramo pojem »deželni sovražniki«, nadalje spoznamo načine kršitev deželnega miru oziroma tistega dela deželnega prava, ki je določal pravila fajde, srečamo srednjeveške »kriminalce« in njihove žrtve ter se ne nazadnje prepričamo o zmoti tistih, ki dvomijo o privlačnosti srednjeveških dokumentov.

Analiza tega seznama je cilj spodnje obravnave.

1. Pot do seznama deželnih sovražnikov: rast celjske moči, pokneženje, nastajanje dežele v deželi, fajda do premirja

Celjski grofje gotovo predstavljajo eno najbolj poznanih in največkrat obravnavanih tem slovenske srednjeveške zgodovine.² Bolj kot celokupna zgodovina Celjanov nas v zvezi z našo temo tu zanimajo predvsem politični uspehi zadnjih treh Celjskih grofov, ki so moč celjske hiše povečali do take mere, da je postala v prostoru notranjeavstrijskih dežel resen

* Prispevek predstavlja nekoliko dopolnjeno poglavje »Deželni sovražniki« iz časa habsburško-celjske fajde iz diplomske naloge z naslovom K zgodovini poznosrednjeveškega razbojništva na Slovenskem, ki sem jo pod mentorstvom izr. prof. dr. Petra Štiha pripravil v študijskem letu 1997/98. Mentorju se ob tej priložnosti najlepše zahvaljujem za vsestransko pomoč, prof. dr. Božu Otarepcu pa za številne koristne nasvete.

¹ Božo Otarepec, Seznam »deželnih sovražnikov« na Kranjskem in Štajerskem iz okoli 1440. Iz borb med Celjskimi grofi in Habsburžani v letih 1436–1443, v: Grafenauerjev zbornik (ured. V. Rajšp et al.), Ljubljana 1996, 331ss. Seznam je bil skupaj z listinami grofov Celjskih na podlagi avstrijsko-jugoslovanskega arhivskega sporazuma iz leta 1923 Sloveniji leta 1985 (sedma predaja) vrnjen iz dunajskega Hlišnega, dvornega in državnega arhiva in se pod signaturo AS CE II, 208, s.d. (ad 1441 IX, 4.) hrani v listinski zbirki Arhiva Republike Slovenije.

² Tu naj navedemo le nekaj del na to temo: Milko Kos, Grofje Celjski, v: isti, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev (izbrane razprave), Ljubljana 1985, 258ss; isti, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja, Ljubljana 1955, 306ss; Franjo Baš, Celjski grofi in njihova doba, v: isti, Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije. Izbrani zgodovinski spisi (Documenta et studia historiae recentioris 8), Maribor 1989, 323ss (Ponatis iz Celjskega zbornika I, Celje 1951, 7ss); Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice. I: Od začetka do leta 1848, Celje 1971 (posebna izdaja Celjskega zbornika), 136ss; Heinz Dopsch, Die Grafen von Cilli – Ein Forschungsproblem? Südostdeutsches Archiv 17/18 (1974/75), 9ss; Peter Šuh, Celjski grofje, vprašanje njihove deželnoknežje oblasti in dežele Celjske, v: Grafenauerjev zbornik, Ljubljana 1996, 227ss; Andreas Gubo, Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart, Graz 1909, 61ss; Hans Pirchegger, Geschichte der Steiermark II (1282–1740), Graz – Wien – Leipzig 1931, zlasti 42ss; Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, Ljubljana 1965, 394ss; Peter Štih – Vasko Simoniti, Slovenska zgodovina do razsvetljenstva, Celovec – Ljubljana 1996, 108ss. Tu moramo seveda omeniti še bogat zbornik mednarodnega simpozija v Celju leta 1998, v katerem je 34 avtorjev interdisciplinarno in v najrazličnejših kontekstih ponovno osvetlilo Celjske grofe, njihovo delovanje in pomen: Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja. Zbornik mednarodnega simpozija (ured. R. Fugger Germadnik), Celje 1999. Tu je iskati tudi nadaljnje bibliografske napotke.

konkurent deželnim knezom – Habsburžanom. Sunkovit celjski vzpon in začetek izgrajevanja lastne kneževine sta naletela na odločen odpor Habsburžanov, ki je v nekakšnem suverenostnem sporu (1436–1443) kulminiral v obliki fajde med obema dinastijama.

Oče odločilnih celjskih uspehov je bil daljnovidni grof Herman II. (1385/1392–1435), njihov boter pa madžarski, češki in nemški kralj ter rimski cesar Sigismund Luksemburški (1387–1437). Ta je hotel prek ambicioznih Celjanov spodnesti svoje velike tekmece iz habsburške hiše, ki je bila na prelomu iz 14. v 15. stoletje v globoki notranji krizi (številne hišne pogodbe in iz njih izvirajoče delitve dednih dežel, spori glede varuštva nad mladoletnimi člani dinastije ipd.). Predvsem naključje v podobi bitke pri Nikopolju septembra 1396, v kateri je Herman rešil Sigismundu življenje,³ in pa nato še poroka Hermanove hčerke Barbare z madžarskim kraljem sta Celjske grofe najtesneje povezala z Luksemburžani ter jim na široko odprla vrata v svet visoke politike. Herman je prejel številna posestva v Slavoniji in Hrvaškem Zagorju (od tod naslov grofov Zagorskih v njihovi titulaturi), leta 1406 pa je bil imenovan za slavonskega in hrvaško-dalmatinskega bana. S temi pridobitvami v okviru Ogrske pa habsburško-celjski odnosi (Celjski grofje so bili od leta 1308 habsburški vazali) še niso bili v nevarnosti.⁴ Odločilnejši dogodki v tej smeri so se začeli aprila 1415, ko je Sigismund Hermanu na njegovo prošnjo podelil pravico do krvnega sodstva v Celjski grofiji, ki jo lahko naprej podeljuje svojim sodnikom in uradnikom.⁵ Po prejemu te pravice, ki jim jo je podelil vladar in je bila tako državno neposreden fevd – kot deželnoknežji fevd so sicer imeli Celjski grofje krvno sodstvo že od srede 14. stoletja –, niso imeli glede krvnega sodstva Habsburžani formalno gledano več nobene kompetence v Celjski grofiji, kar pomeni, da so bili poslej Celjani habsburški vazali le še po posesti, ki so jo imeli od njih v fevdu.⁶

Nadalje so Celjani dedovali za leta 1418/19 izumrlimi Ortenburžani.⁷ Ortenburška dediščina je pomenila enormno povečanje moči, saj jim je poleg grofije Ortenburg-Strmec in drugih posesti na Koroškem pripadel tudi velik del Kranjske (mdr. Radovljica, Lož, Ribnica, Kočevje); celjska posest se je čez noč povečala skoraj za dvakrat. S tem so se Celjski grofje globoko zajedli v habsburško zemljo, vrh tega pa je bila ortenburška posest od leta 1417 državno neposreden fevd.⁸ Velika posest, zlasti pa državna neposrednost njihovih fevdov, je povzročila, da so se Celjani že okrog 1420 v veliki meri izločili iz deželne zveze habsburških vojvod in imeli neke vrste eksteritorialen položaj; Celjski grofje se ne pojavljajo več v poklonitvenih listinah štajerskega plemstva deželnemu knezu. Decembra 1423 se je vojvoda Ernest odpovedal fevdnemu gospostvu nad Celjskimi grofi, ki so s tem postali »državni velikaši«.⁹

³ O bitki in Hermanovi vlogi kratko spregovori Ignacij Voje, Bitka pri Nikopolju pred 600 leti prelomnica za Celjske grofe, v: Glasnik Slovenske matice XX/1-2 (1996), 26ss.

⁴ Herman II. Celjski je bil okoli leta 1400 deželni glavar na Kranjskem, kot priča seznam kranjskega plemstva. Glej Franz Krones, Landesfürst, Behörden und Stände des Herzogthums Steier 1283–1411 (Forschungen zur Verfassungsgeschichte und Verwaltungsgeschichte der Steiermark IV/1), Graz 1900, 236. Seznam je po Kronesu (str. 235) nastal v letih 1399–1402.

⁵ Arhiv Republike Slovenije, AS 1063. Zbirka listin, listine grofov Celjskih, vmjene iz dunajskega Hišnega dvornega in državnega arhiva (HHStA), drugi del (dalje AS CE II), št. 139, 1415, april 11., Konstanca.

⁶ Štih, Celjski grofje (kot v op. 2), 236s; Štih – Simoniti, Slovenska zgodovina (kot v op. 2), 109.

⁷ AS CE II, št. 147, 1420, februar 29., Breslau.

⁸ Kos, Grofje Celjski (kot v op. 2), 263s; Dopsch, Grafen von Cilli (kot v op. 2), 19, 22; Štih, Celjski grofje (kot v op. 2), 238s; Štih – Simoniti, Slovenska zgodovina (kot v op. 2), 103, 109; Therese Meyer, Die Grafen von Cilli als Erben der Grafen von Ortenburg. Zur Geschichte Kärntens 1377–1524, v: Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja (kot v op. 2), 85ss.

⁹ Dopsch, Grafen von Cilli (kot v op. 2), 22; Štih, Celjski grofje (kot v op. 2), 240s; Štih – Simoniti, Slovenska zgodovina (kot v op. 2), 109s.

Tvorec celjske veličine, Herman II., pa ni dočakal krone svojih prizadevanj. Dobro leto po njegovi smrti je namreč Sigismund, tedaj tudi že rimski cesar, v Pragi povzdignil grofa Friderika in Ulrika v državna kneza in poknežena grofa ter grofiji Celje in Ortenburg-Strmec v knežja (praporna) državna fevda, ki ju imajo Celjski skupaj z »*ander ire lannd und herscheft*« kot svojo kneževino v fevdu od vladarja in države. Privilegij je Celjanom podelil še pravico do lastnega ogradnega sodišča v Celju (ali kje drugje) ter novčni in rudniški regal.¹⁰ Najpomembnejša s privilegijem podeljena pravica je bila pravica do ogradnega sodišča, kar je pomenilo, da sodne oblasti nad plemstvom iz celjskih grofov in gospostev ne bo več imel habsburški vojvoda kot deželni knez notranjeavstrijskih dežel, ampak Celjski grof kot novi deželni knez. S tem je bila dana možnost nastanka nove Celjske dežele, saj bi se od starih dežel odcepili tisti teritoriji, katerih plemiči so za svoje sodišče začeli priznavati celjsko ogradno sodišče, kjer se je lahko začelo oblikovati celjsko deželno pravo.¹¹ Medtem ko je Friderik II. Celjski do leta 1436 spadal pod graško ogradno sodišče, je od pokneženja naprej zase priznaval samo kraljevo sodišče, v zadevah plemstva svojih grofov pa svoje ogradno sodišče.¹²

V času pokneženja je bil vojvoda Friderik V. na romanju v Palestino. Novo pridobljene pravice so Celjske postavile ob bok Habsburžanom, poleg tega pa je Sigismund že oktobra 1434 Reinprechtu IV. Wallseeju, dediču Devinskih, podelil krvno sodstvo za njegova sodišča v Avstriji, na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in v Istri.¹³ S temi Sigismundovimi potezami so bile resno ogrožene vse pridobitve 150-letne habsburške politike na tem prostoru. Precej so se osamosvojili Wallseejci, predvsem pa so se v celjskih rokah združili veliki deli Štajerske, Koroške in Kranjske, ki so dobili vse pravne podlage za osnovanje lastne kneževine.¹⁴ Habsburžani izgubili nad Celjskimi grofi vso oblast. Zaradi vsega povedanega je razumljivo, da so »*avstrijski knezi postali nejevoljni na Celjske grofe*«¹⁵ in da je Friderik po svoji vrnitvi iz Palestine ostro protestiral proti Sigismundovemu privilegiju. Cesar je 31. maja 1437 v odgovoru od Friderika zahteval, da Celjskim prizna knežji naslov.¹⁶ Nepopustljivost obeh strani pa je obetala govorico orožja.

Svoje deželnoknežje pravice in interese je Friderik V. po neuspešnem poskusu pri Sigismundu skušal doseči v fajdi proti Celjanom, potem ko sta obe strani sklenili zavezniške pogodbe, Celjani z Goriškimi grofi, Habsburžani s Frankopani. Fajda (sprva med Celjskimi, ki so kot pretendenta za krški škofijski sedež podpirali lavantinskega škofa Lovrenca Liechtenbergerja, in krškim škofom Janezom Schallermannom, katerega je podpiral vojvoda

¹⁰ AS CE II, št. 190, 1436, november 30., Praga; objava: Ernst von Schwind – Alphons Dopsch, *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte der deutsch-österreichischen Erblande im Mittelalter*, Innsbruck 1895, 343ss, št. 180; prim. tudi v op. 2 citirano literaturo.

¹¹ Otto Brunner, *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*, Wien 1965, 217; Štih, *Celjski grofje* (kot v op. 2), 245; Štih – Simoniti, *Slovenska zgodovina* (kot v op. 2), 110.

¹² Prim: Gubo, *Geschichte* (kot v op. 2), 113s; Pirchegger, *Geschichte II* (kot v op. 2), 51, op. 23; Štih, *Celjski grofje* (kot v op. 2), 245s.

¹³ Schwind – Dopsch, *Ausgewählte Urkunden* (kot v op. 10), 336, št. 178.

¹⁴ Ludmil Hauptmann, *Entstehung und Entwicklung Krains*, v: *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I/4*, Wien 1929, 440; slovenski prevod: isti, *Nastanek in razvoj Kranjske* (Razprave in eseji 45), Ljubljana 1999, 137s; Sergij Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, *Zbornik znanstvenih razprav (=ZZR) 53* (1993), 223; Kos, *Grofje Celjski* (kot v op. 2), 265; Dopsch, *Grafen von Cilli* (kot v op. 2), 41. Glej tudi karto razdelitve slovenskih dežel med večje fevdalce sredi 15. stoletja, v: Kos, *Zgodovina Slovencev* (kot v op. 2), 313.

¹⁵ Franz Krones, *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*, *Zweiter Theil: Die Cillier Chronik*, Graz 1883, 83, cap. 15; *Kronika grofov Celjskih* (Prevedel in z opombami opremil Ludovik M. Golia), Maribor 1972, 24. Gre za prevod Kronesove izdaje, ki pa ni najboljši.

¹⁶ Štih, *Celjski grofje* (kot v op. 2), 246s; Dopsch, *Grafen von Cilli* (kot v op. 2), 25; Gubo, *Geschichte* (kot v op. 2), 113; Orožen, *Zgodovina Celja I* (kot v op. 2), 224.

Friderik, in ki se je iz celjsko-krške prelevila v celjsko-habsburško) je izbruhnila leta 1437.¹⁷ V prvi fazi fajde je imela pobudo celjska stran pod poveljstvom češkega najemnika Jana Vitovca. Celjski so porušili ali požgali več krških in vojvodovih gradov, premagali združeno krško-habsburško posadko pri Mokronogu, porušili celo nekaj lastnih gradov,¹⁸ da ne bi v slučaju zavzetja služili sovražniku kot oporišča. Habsburška stran je uspela zavzeti trg Lož.¹⁹

Do premirja med obema stranema je prišlo po posredovanju ogrske kraljice Elizabete in avstrijskega vojvode Albrehta (VI.) na strani obeh Celjanov ter Friderikom Habsburškim, ki je bil takrat že nemški kralj (izvoljen februarja 1440).²⁰ Premirje naj bi veljalo do prihodnjega Janeza Krstnika (24. junij 1441), vendar je bilo naslednjega leta še dvakrat podaljšano.²¹ Vsekakor je šlo v drugi fazi fajde, v kateri je na celjski strani sodeloval tudi kraljevi brat Albreht VI.,²² precej boljše Habsburžanom, fajda pa se je končala s kompromisno poravnavo avgusta 1443. Friderik IV. je Celjskima grofoma in njunim dedičem sicer priznal državno-knežji položaj, a to le njim kot osebam, na pa tudi njihovim teritorijem, torej ni priznal ne celjske kneževine ne ograjnega sodišča. Celjski teritoriji so bili znova vključeni v tri notranjeavstrijske dežele.²³ Habsburžan je tako vendarle uspel.

2. Seznam

V času premirja po prvi etapi fajde je nastal seznam »deželnih sovražnikov« na Štajerskem in Kranjskem, ki je glavni predmet naše obravnave.²⁴ Deželni sovražniki (*»lannd vein-*

¹⁷ Štih, Celjski grofje (kot v op. 2), 247; Dopsch, Grafen von Cilli (kot v op. 2), 25. O času začetka fajde opazimo razhajanja v starejši literaturi. Po Grafenauerju (Zgodovina II (kot v op. 2), 398) je *»značilna fevdalna vojna«* potekala med leti 1436–43, po drugi strani jo Krones (Cillier Chronik (kot v op. 15), 213) omeji na 1439–43. Za leto 1437 govori predvsem to, da je cesar šele konec maja 1437 odgovoril na Friderikovo pritožbo, da sta bili 1437 (marca in junija) sklenjeni obe zavezniški pogodbi ter ne nazadnje tudi smrt cesarja Sigismunda (decembra), ki je morda še lahko brzdal napetosti. Kakorkoli že, v začetku leta 1438 so se med pristaši obeh strani že odvijale sovražnosti. Prim. IIIStA, Rep. 1, 1438, februar 1., Dunajsko Novo mesto; 1438, februar 3., Dunajsko Novo mesto (obe listini v prepisu Boža Otorepca na Zgodovinskem inštitutu ZRC SAZU); Orožen, Zgodovina Celja I (kot v op. 2), 225; Gubo, Geschichte (kot v op. 2), 116; o poteku fajde sicer izčrpno poroča Celjska kronika (Krones, Cillier Chronik (kot v op. 15), 85ss, cap. 16, 17; Golia, Kronika grofov Celjskih (kot v op. 15), 25ss).

¹⁸ Seznam porušenih gradov (tujih in lastnih) glej v: Krones, Cillier Chronik (kot v op. 15), 157, cap. 46, 47; Golia, Kronika grofov Celjskih (kot v op. 15), 64.

¹⁹ Štih, Celjski grofje (kot v op. 2), 247s; Pirchegger, Geschichte II (kot v op. 2), 51s; Gubo, Geschichte (kot v op. 2), 116s.

²⁰ AS CE II, št. 203, 1440, avgust 23., Ilaimburg; Joseph Chmel, Materialien zur österreichischen Geschichte. Aus Archiven und Bibliotheken, Bd. I/2. Heft, Wien 1837 (Unveränderter Nachdruck Graz 1971), 85s, št. 11; Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet, Hrsg. von H. Koller und P.-J. Heinig, Heft 12: Die Urkunden und Briefe des Staatsarchivs in Wien, Abt. IIaus-, Hof- und Staatsarchiv: Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlung (1440–1446), bearb. von Thomas Willich, Wien – Weimar – Köln 1999, 58s, št. 19.

²¹ Premirje je bilo prvič podaljšano že 12. marca 1441 in naj bi trajalo do 29. septembra istega leta (prim. AS CE II, št. 205, s.d. [1441, marec 12.]; Willich, Regesten Kaiser Friedrichs III. (kot v op. 20), 79, št. 51), drugič pa 4. septembra, z veljavnostjo do 24. aprila 1442 (AS CE II, št. 204, 1441, september 4., Gradec; Willich, Regesten Kaiser Friedrichs III. (kot v op. 20), 93s, št. 75); prim. tudi: Štih, Celjski grofje (kot v op. 2), 248; Gubo, Geschichte (kot v op. 2), 118, 121s.

²² Zveza je bila sklenjena maja 1442. AS CE II, št. 218, 1442, maj 13., *Vorchtenstain*.

²³ Willich, Regesten Kaiser Friedrichs III. (kot v op. 20), 150ss, št. 162–167. Štih, Celjski grofje (kot v op. 2), 249ss.

²⁴ Original AS CE II, št. 208, s.d. (ad. 1441, IX. 4.); objava: Joseph Chmel, Verzeichniss derjenigen, welche den Landfrieden in Steyermark und Kärnten (sic!) gebrochen haben, v: isti, Materialien I/2 (kot v op. 20), 67ss; Otorepec, Seznam (kot v op. 1), 331ss. Pri obravnavi »deželnih sovražnikov« se bomo držali Otorepčevega prepisa in tudi njegovega prevoda ter opomb, ob tem pa opozorili na nekatere napake.

de*) se prvič omenjajo v listini o sklenitvi premirja avgusta 1440,²⁵ v kateri sta se Celjska (po Elizabeti in Albrehtu) med drugim obvezala, da sovražnikov kralja Friderika in njegovih dežel, ki so ravnali proti njemu in deželnemu pravu ali to še počenjajo, ne bosta vzdrževala in ščitila v svojih gradovih v škodo kralja Friderika, njegovih dežel ter ljudi, dokler traja premirje.²⁶ Prav tako se je kralj Friderik obvezal glede sovražnikov grofov Celjskih.²⁷ Seznam v obliki papirnega zvezka podolgovatega formata je verjetno nastal kmalu po sklenitvi premirja, t.j. konec leta 1440 ali pa na začetku naslednjega, domnevamo celo lahko, da je bil nekakšna priloga (listine) prvega podaljšanja premirja (marec 1441). Chmel ga objavlja pod letom 1441, Pirchegger pa ga postavlja že v leto 1438.²⁸

Ohranjeni seznam je delo habsburške strani (pisarja)²⁹ in vsebuje le habsburške sovražnike.³⁰ Razumemo ga lahko kot neke vrste obtožnico, lansirano v času premirja, ki je vsebovala tiste ljudi, ki jih Celjski ne smejo več ščititi oziroma na podlagi katere naj bi deželne sovražnike izročili vojvodovim sodiščem.³¹ Friderik je deželne sovražnike in kršilce miru tožil pred graškim ograjnim sodiščem, vendar se ti kljub trikratnemu pozivu tam niso pojavili, nakar je deželni glavar dosodil v korist vojvode.³² To priča za ugotovitev, da celjski podaniki niso več priznavali ograjnih sodišč notranjeavstrijskih dežel, ampak le celjsko ograjno sodišče.³³

²⁵ Glej op. 20. Na tem mestu je treba opozoriti, da je v Chmelovi objavi te listine zaradi površnosti ali tiskarske napake izpadel ravno delček teksta z omembo deželnih sovražnikov.

²⁶ »Item daz auch dieselben von Cili vnsers herren kunig Fridreichs vnd seiner lannd veinde, die wider sein gnad und lanndsrecht gehandelt habent oder noch in der zeit der bestallung, sy oder ander tun mochten, in im geschlozzern nicht enthalten, beschuttu oder schermen wider den egenanten vnserm herren kunig Fridreichen und seine iannd und lewte diezeit der bestallung vngeuerlich.« Prim. tudi Otorepec, Seznam (kot v op. 1), 331.

Deželni sovražnik(i) (*landes veind*) se nato v meni znanih virih omenja(jo) že dobro leto kasneje (oktobra 1441), tudiokrat pa v zvezi z (očitno nekorektno) fajdo Krištofa Wolfsauerja. Glej Burkhard Seuffert – Gottfriede Kogler (bearb.), Die ältesten steirischen Landtagsakten 1396–1519 (Quellen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, Bd. 3), Teil I: 1396–1452, Graz – Wien – München 1953, 79s, št. 26.

²⁷ »Das auch widerumb vnser gnediger herr der kunig der von Cili veinde, die gen in wider lanndsrecht gehandelt heitn oder noch in der czeit der bestallung, sy oder ander tun mochten in seinen lannden und geslozzern wider die von Cili auch nicht enthalte, schutz noch beschirme vngeuerlich.«

²⁸ Pirchegger, Geschichte II (kot v op. 2), 52, op. 24. Z letom 1438 ima očitno v mislih dogodke, ki jih seznam opisuje, ne pa samega zapisa oz. nastanka seznama.

²⁹ V tekstu zasledimo, da so hlapci nekega deželnega sovražnika »zajeli in oropali ljudi *mojega gospoda kralja* (podčrtal A. N.)«. Otorepec, Seznam (kot v op. 1), 332.

³⁰ V Otorepčevemu prepisu (in prevodu) najdemo na strani 334 tudi sovražnike Celjskih, vendar gre za napako. Sporen tekst se pri Otorepcu glasi: »Item was der sind die an Visel schuld haben, die sind dem von Cili *wol veindt als lanndesveindt*, wann er die sein umb dieselben sachen ze veld vor Visel und Kuenigsperg hat gehabt.« To prevaja: »Vsi, ki so krivi za Bizeljsko, so sovražniki Celjskih in s tem deželni sovražniki, ker je imel svoje (ljudi) zaradi iste stvari na bojišču pred Bizeljskim in Künspirkom.« Čudno je, da so bili ti »sovražniki Celjskih« pravzaprav celjski vazali (glej tudi str. 333) in da so zasedli krški (=Celjanom sovražni) grad Bizeljsko. Zadrego razreši vpogled v original (fol. 2v) in Chmelov prepis (str. 68), kjer je namesto »veindt« beseda »kündt« in se tekst glasi: »Item was der sind die an Visel schuld haben, die sind dem von Cili *wol kündt als lanndesveindt*, wann er die sein umb dieselben sachen ze veld vor Visel und Künigsperg hat gehabt.« Sledi: »Vsi, ki so krivi za Bizeljsko, so Celjanu (grofu) *dobro znani kot deželni sovražniki*, ker je imel svoje (ljudi) zaradi iste stvari na bojišču pred Bizeljskim in Künspirkom.« O sovražnikih Celjskih torej v seznamu ne more biti govora. Otorepčev prepis je potrebno korigirati še na strani 338, kjer pod št. 22 beremo: »Und die schuld daran haben *die Reitten ze Cili in und aus* und werden gefurdert.« (»Krivi so Reitti v Celju, ki jih je treba izročiti.«) Prav: »Und die schuld daran haben *die reittn ze Cili in und aus* (vse podčrtal A. N.) und werden gefurdert.« (»Krivi so tisti [deželni sovražniki], ki jezdijo v Celju notri in ven [se tam vzdržujejo] in jih je treba izročiti.«). Prim. Chmel, Verzeichniss (kot v op. 24), 69; Otorepec, Seznam (kot v op. 1), 335, št. 10, 12.

³¹ Zato »jih je treba izročiti«; prim. op. 30.

³² Pirchegger, Geschichte II (kot v op. 2), 52. Prim. tudi v op. 17 citirani listini.

³³ Prim. Štih, Celjski grofje (kot v op. 2), 245s.

Naš seznam dobro ilustrira ljudi in dobo, v kateri je nastal, zlasti pa je enkratni vir za ilustracijo dogajanj v fajdi, saj podaja podobo vsakdana v njem naštetih oseb in krajev v času »privatne vojne«. Morda so tudi Celjski izdelali svoj seznam deželnih sovražnikov, vendar v njem ta podoba ne bi bila bistveno drugačna.

3. Pojem »deželni sovražniki«

Za razumevanje pojma »deželni sovražniki« je potrebno najprej spregovoriti o (viteški) fajdi, instituciji, ki je bila bistveni element srednjeveške pravne ureditve in brez katere težko razumemo notranji kontekst politike in države, moči (sile) in prava v srednjem veku.³⁴

Moderna država ponuja državljanu dovolj možnosti, da po pravni poti doseže pravico oziroma poravnavo škode, ki mu je bila prizadejana. V ta namen obstajajo izoblikovane sodne poti in organi kazenske izvršbe. Moderna država, ki ima monopol nad uporabo sile, prepoveduje iskanje pravice na lastno pest (samopomoč), kar jo po Brunnerjevem mnenju najbolj loči od srednjeveške. Družba pa, ki svojim članom ni mogla zagotoviti ustreznega pravnega varstva in preganjanja zločina, bodisi zaradi pomanjkljivega upravnega aparata ali pa pomanjkanja ustreznih prisilnih sredstev, je morala prizadetemu dati možnost samopomoči, s katero sta bila ponovno vzpostavljena red in mir.³⁵

Fajda je subsidiarno pravno sredstvo, sicer nasilno, a častno poravnavanje sporov po določenih pravilih, uporabljeno zaradi nezmožnosti mirne, se pravi sodne poravnave;³⁶ je zasebna vojna po predpisih. Srednjeveška fajda v širšem pomenu se cepi na krvno maščevanje (Blutrache, navadno zaradi uboja) in viteško fajdo, »odpoved« (Absage), t.j. fajdo v ožjem pomenu besede.³⁷ Slednjo so lahko vodili le »viteško zmožni« (plemstvo), ki so bili polno sposobni vojaške službe. Pravica do fajde ni pripadala klerikom, ženskam, otrokom in Judom. Pravico do fajde določata deželno pravo in deželni mir, zato lahko govorimo le o pravici do fajde znotraj posamezne dežele.³⁸ Vzroki za splošno razširjenost fajde ležijo v fevdalizaciji in razdrobljenosti sodne organizacije, ki sta onemogočali učinkovito preganjanje zločinov, ki so bili spričo dejstva, da je bil dobršen del prebivalstva oborožen, v časih stalnih sporov med plemstvom vsakdanji pojav. Viteška fajda pa ni bila samo protiudarec zaradi zločina prizadete strani, temveč je služila tudi uveljavitvi privatnih zahtevkov in pravic.³⁹ Fajda je sčasoma dobila določena pravila, ki so koreninila predvsem v določilih božjega in deželnega miru.

»Deželni mir« najprej pomeni stanje miru v smislu mirnega sožitja prebivalstva, v ožjem smislu pa se ta pojem uporablja za skupino pravnih norm, ki hočejo tako stanje vzpostaviti in utrditi (zakoni o deželnem miru).⁴⁰ Predhodnik deželnega miru je bil božji mir (*pax Dei*, *treuga Dei*), ki ga je pod vplivom clunijškega gibanja zahtevala Cerkev in je predvideval posebno zaščito šibkejših skupin prebivalstva (*homines minus potentes*), zlasti klerikov, žensk in kmetov v času cerkvenih praznikov.

³⁴ Brunner, Land (kot v op. 11), 106ss. Brunnerjevo delo (str. 1–110) je brez dvoma poglavitno za poznavanje fajde. Pri nas o fajdi še največ Dušan Kos, *Imago iustitiae*. Historični sprehod skozi preiskovanje, sojenje in pravo pri plemstvu v poznem srednjem veku (Zbirka ZRC 3), Ljubljana 1994, 110ss; jednat pregled ponuja tudi E. Kaufmann, *Fehde*, v: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* (=HRG) I (1971), 1083ss.

³⁵ Brunner, Land (kot v op. 11), 108, 238; Kaufmann, *Fehde* (kot v op. 34), 1083s.

³⁶ Kos, *Imago iustitiae* (kot v op. 34), 110.

³⁷ Brunner, Land (kot v op. 11), 19.

³⁸ Prav tam, 50s.

³⁹ Hermann Conrad, *Deutsche Rechtsgeschichte*, Bd. I: *Frühzeit und Mittelalter*, Karlsruhe 21962, 435.

⁴⁰ E. Kaufmann, *Landfrieden I*, v: *HRG II* (1978), 1451.

Deželni mir (*pax terrae, pax generalis*, od 13. stoletja tudi že *lanfride*) je prevzel in razširil naloge, ki si jih je zadal božji mir.⁴¹ Deželni mir je bil namenjen predvsem boju za zatrtje ali pa vsaj omejitve viteških fajn ter zatrtju ropa in drugih zločinov, ki pomenijo kršitev javne varnosti. Prvi deželni miri (zakoni) so s konca 11. stoletja, različni mirovni redi pa nato sledijo vse do konca 15. stoletja in se delijo na deželne mire za celotno cesarstvo in take za posamezna ozemlja, pri čemer so prvi pogosti predvsem v 12. in 13. stoletju. Praviloma je bil deželni mir sprejet za določen čas, nekateri pa naj bi veljali »für alle Zeiten«.⁴² Po vzoru božjega miru so bile zaščitene določene skupine oseb in lokacije (kleriki, vdove, sirote, kmetje, potujoči trgovci, romarji, potujoči artisti in Judje; ceste, cerkvena poslopja, mlini, vasi...), prepovedana so bila nasilna dejanja v določenih obdobjih (prazniki ter dnevi od četrka do nedelje).⁴³

Ker je bila prepoved fajde v času razcveta viteštva praktično neizvedljiva, jo je večina deželnih mirov le omejevala. Sodobniki so ostro ločevali zakonito in nezakonito fajdo. Prvi pogoj zakonitosti fajde je bil resen vzrok oziroma povod. Fajda je bila vendarle boj za pravico, za povrnitev prizadejane škode in če je vzrok manjkal, je šlo za nezakonito, zlonamerno fajdo, za rop oziroma »iniustum bellum«.⁴⁴ Drugi pogoj je bila (od mainškega deželnega miru leta 1235 dalje) predhodna tožba na sodišču; šele če je bila ta neuspešna, je lahko prizadeti začel fajdo, ki je s tem postala subsidiarno pravno sredstvo.⁴⁵ Tretji pogoj zakonitosti fajde je bila predhodna napoved (naznanitev) sovražnosti, t.i. odpoved (*diffidatio, Absage*), ki je razveljavila vse pravne odnose in odnose lojalnosti. Odpoved se izvrši ustno preko slov, običajneje pa z odpovedno listino. V njej napovedovalec vsaj tri dni pred začetkom sovražnosti sporoči svojemu nasprotniku, da se mu je zgodila krivica in da je zato postal njegov »sovražnik«, da pa želi z odpovedjo ohraniti čast in se oprati očitkov, da je navaden ropar in nasilnik.⁴⁶

Glavni vodja fajde (»odpovedani«) je nato zbral okrog sebe »pomagače«, ki so bili lahko njegovi prijatelji, sorodniki, vazali, predvsem pa najemniki. Tudi pomagači so se morali »odpovedati«, napovedati svojo udeležbo v fajdi.⁴⁷ Načini iskanja pravice (=sredstva) v fajdi so bila različna: od »poštenega uboja« do ropa in požiga, pustošenja, ujetništva in odkupovanja, kraje pridelkov in živine. Poglavitno sredstvo fajde je bilo »Schaden trachten«, ropanje in pustošenje, »Raub und Brand«; nasprotnika skratka čimbolj izčrpati.⁴⁸ Pogosto se je

⁴¹ Rudolf His, *Das Strafrecht des deutschen Mittelalters. I: Die Verbrechen und ihre Folgen im allgemein*, Leipzig 1920, 6ss; Kaufmann, *Landfrieden I* (kot v op. 40), 1451s.

⁴² His, *Strafrecht I* (kot v op. 41), 12s.

⁴³ Brunner, *Land* (kot v op. 11), 98s; za posebne mire (Sonderfrieden) za osebe, kraje in stvari glej His, *Strafrecht I* (kot v op. 41), 215ss. Švabsko zrcalo pozna posebno zaščito (pacifikacijo) za klerike, device, vdove, sirote, trgovce in Jude ter cerkvena poslopja, vasi, plug, mlin, kraljeve poti po vodi in kopnem. »ez sint vier tag in der wochen di sint hoher danne ander tag. daz ist der tonerstag vreitag samstag svntag.« Schwabenspiegel, Kurzform III, Fassung Kt. (tractavit K. A. Eckhardt) (Bibliotheca rerum historicarum, Land- und Lehnrechtsbücher 5), Aalen 1972, 216, § 278. V teh dneh je zapovedan mir za vse ljudi, z izjemo tistih, ki zagrešijo kak zločin; njim se lahko sodi tudi v teh dneh. Tudi izobčencev ne ščiti noben mir.

⁴⁴ Brunner, *Land* (kot v op. 11), 41s.

⁴⁵ Prav tam, 49s; Otto von Zallinger, *Der Kampf um den Landfrieden in Deutschland während des Mittelalters*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung (=MIÖG), Erg.bd. 4 (1893), 454.

⁴⁶ Brunner, *Land* (kot v op. 11), 73ss.

⁴⁷ Prav tam, 57ss, 76. Nekaj regest takih odpovednih listin glej v: Monumenta historica ducatus Carinthiae (=MDC) XI, Ilrsg. II. Wiessner, Klagenfurt 1972, 136s, št. 336 (fajda med goriškim grofom Janezom in cesarjem Friderikom III. zaradi celjske dediščine).

⁴⁸ Brunner, *Land* 77ss; Kos, *Imago iustitiae* (kot v op. 34), 113s; A. Boockmann, *Fehde*, v: *Lexikon des Mittelalters* (=LMA) IV (1989), 333. O vplivu in posledicah fajdnih »aktivnosti« na gospodarsko moč zemljiških gospodarstev ter o načinih škodovanja nasprotniku glej Hans Patze, *Grundherrschaft und Fehde*, v: *Die Grundherrschaft im späten Mittelalter I* (Vorträge und Forschungen 27), Ilrsg. II. Patze, Sigmaringen 1983, 263ss. Patze dobro zadene s trditvijo (str. 285), da gre pri fajdi za vojno zoper nasprotnikovo gospodarstvo. Na koncu razprave objavlja tudi

tudi prisililo nasprotnikove podložnike, da niso več izpolnjevali svojih obveznosti do gospoda in se s tem odkupili od pustošenja.⁴⁹

Viteška fajda je imela svoje meje, ki sta jih postavljala božji mir in deželnomirovna zakonodaja kot del deželnega prava. V zakoniti fajdi je bilo potrebno spoštovati vse časovne in prostorske omejitve, posebej zaščitene skupine oseb (glej zgoraj), prepovedana sta bila obleganje in zasedba gradu ali mesta, prav tako prisvajanje nepremičnin. Seveda pa se tega niso vedno in povsod držali. Neupoštevanje teh meja je bilo kot zločin kršitve deželnega miru podvrženo kazni.⁵⁰

Fajda se je končala s sklenitvijo trajnega miru (Sühne), s katerim se je »zakopalo bojno sekiro«, izmenjalo ujetnike in zasedeno posest ter določilo morebitno odškodnino.⁵¹ Poražena stranka (ne le pri fajdi) je navadno izdala listino o odpovedi maščevanju (Urfehdebrief), zlasti v primeru izpustitve iz ujetništva.⁵²

Srednjeveška »vojna« in fajda sta potekali po podobnih pravilih, le da na različnih ravneh.⁵³ Fajda ni bila spopad, v katerem bi se hotelo s silo zavzeti to ali ono ozemlje, ampak je bil njen namen s pustošenjem oslabiti nasprotnika do te mere, da bo sporno ozemlje ali pravice »prostovoljno« predal. Fajda med dvema lokalnima plemičema je bila pač na nek ožji prostor omejen spopad(ek), fajda med deželnim knezom parih dežel in od leta 1440 tudi nemškimi kraljem ter dinastom, ki je bil deželni knez »v nastajanju« in je imel poleg tega ogromno posest v več deželah, pa je bila spopad na nivoju dežel(e).

»Deželni sovražniki« so bili tisti, ki so v času habsburško-celjske fajde na Štajerskem in Kranjskem delovali proti deželnemu pravu. Kot sledi tudi iz naslova Chmelove objave, gre za ljudi, ki so kršili deželni mir, ki je bil sestavni del deželnega prava, hkrati pa tisti instrument, s katerim je hotel vladar omejiti ali pa ukiniti fajdo. Deželno pravo oziroma deželni mir je določal meje fajdi in če so deželni sovražniki delovali zoper deželno pravo, lahko to razumemo kot nespoštovanje pravil igre. Otto Brunner omenja deželne sovražnike na nekaj mestih, navadno v zvezi s fajdo. Tako je »Landesfeind« tisti, ki vodi fajdo preko meja lastne dežele⁵⁴ v neko drugo deželo. Taka fajda naredi »odpovedanega« ne samo za sovražnika tistega, ki mu je bila fajda napovedana, ampak tudi za sovražnika dežele, v katero vdre kot vodja fajde in s tem kot kršilec miru.⁵⁵ Sovražnik dežele (»Feind des Landes«) je nadalje tisti, ki pred začetkom fajde nasprotnika ne obvesti o svoji nameri, torej tisti, ki ne izda odpovedne listine. Zaradi tega veljajo njegova dejanja v fajdi za nečastna in se ga ima za sovražnika cele dežele in ne le svojega nasprotnika.⁵⁶ Sovražnik dežele in kršilec deželnega miru je po Brunnerju tudi človek, ki v fajdi napade nasprotnikov dominij, ki je iz fajde izvzet. Tak sploh ne vodi fajde, ampak si prisvaja nepremičnine (»Entwerung«, »Gewalt an recht«) in ga lahko deželno-knežje ograjno sodišče sodno preganja.⁵⁷

pregled seznamov v fajdah prizadejane škode za nekatere nemške dežele v času 1250–1447 (str. 287ss). Seznami škode: MDC VI (1958), 132ss, št. 210 (leto 1292); MDC VII (1961), 4, št. 5 (leto 1300); Franz Krones, *Urkunden zur Geschichte des Landesfürstenthums, des Verwaltung und des Ständewesens der Steiermark von 1283–1410 in Regesten und Auszügen*, Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichts-Quellen (=BKStGQ) 30 (1899), 138, št. 545 (1411); isti, *Landesfürst* (kot v op. 4), 154s.

⁴⁹ Brunner, *Land* (kot v op. 11), 86ss.

⁵⁰ Prav tam, 95ss; Zallinger, *Kampf* (kot v op. 45), 451.

⁵¹ Brunner, *Land* (kot v op. 11), 105s.

⁵² AS CE 11, št. 148, 1420, julij 3., s.l.; št. 150, 1422, julij 12/19 (*an sand Margretenantag*), s.l.; Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije*, Ljubljana 1961, 264; Kos, *Imago iustitiae* (kot v op. 34), 118.

⁵³ Kos, *Imago iustitiae* (kot v op. 34), 111.

⁵⁴ Vsaka dežela po svoje ureja pravico do fajde. Brunner, *Land* (kot v op. 11), 51.

⁵⁵ Prav tam, 45.

⁵⁶ Prav tam, 73ss, zlasti 75.

⁵⁷ Prav tam, 96.

Take in podobne kršitve pravih fajde in sploh deželnega prava srečamo tudi v našem seznamu. Tako so bile na primer žrtve v fajdi osebe duhovskega stanu (škof, opat), zavzemalo se je gradove (Bizeljsko, Žusem), udeleževalo fajde brez odpovedi, ropalo ob cerkvenem proščanju, podpiralo deželne sovražnike... Vojvoda Friderik v spopadu sploh ni videl »vojne«, temveč nasilstva in ropanje deželnih sovražnikov, ki so jih Celjski podpirali in ki pri njem niso hoteli »ne prava dajati ne prava jemati«.⁵⁸

»Deželne sovražnike« se da razumeti tudi kot skupno ime za različne vrste zločincev oziroma škodljivih ljudi,⁵⁹ kot izraz za zunanjega sovražnika dežele in pa »domačega izdajalca«,⁶⁰ vendar ta pojem v prvi vrsti gotovo pomeni kršilca deželnega prava/miru z nezakonitim ravnanjem v fajdi. Slednje potrjuje tudi primer že omenjenega Krištofa Wolfsauerja, ki si je leta 1441 skupaj s svojimi pomagači prislužil naslov »landes veind«, ker je v fajdi »mit tottung der lewt, raub, prant vnd schatzungen« prizadejal deželi (Štajerski) in ljudem tolikšno škodo, da je bil kralj Friderik za ponovno vzpostavitev (deželnega) miru primoran sklicati meddeželni zbor štajerskih, koroških in kranjskih deželnih stanov.⁶¹ Da je bil nekdo ožigosan za deželnega sovražnika, je moral imeti na vesti karseda konkreten zločin, ne le, da je bil sovražnik Habsburžanov oziroma Celjanov. Na seznamu najdemo le relativno »majhne ribe«, ni pa na primer Jana Vitovca, človeka, ki je habsburški strani resnično veliko škodoval. Deželni sovražniki so bili neke vrste vojni zločinci.

Oznaka »deželni sovražniki« ima končno lahko tudi povsem politično konotacijo. Pristaši Celjanov so bili za vojvodo Friderika V. deželni sovražniki zato, ker so služili njegovemu političnemu nasprotniku, rodbini, ki je grozila s formalno-pravnim razbitjem habsburških dežel. Celjska klientela je bila za Friderika V. pač skupina ljudi, ki ga ni priznavala za svojega deželnega kneza, ampak je podpirala njegovega najbližjega političnega konkurenta. Obratna je bila situacija pri sovražnikih Celjskih.

4. Kako se je kršilo deželno pravo?

S spodnjo preglednico skušamo ponazoriti načine kršenja deželnega prava, torej hudočinstva, ki se v seznamu očitajo deželnim sovražnikom.

⁵⁸ Pirchegger, Geschichte II (kot v op. 2), 52.

⁵⁹ Brunner, Land (kot v op. 11), 37.

⁶⁰ Po kronistu Jakobu Unrestu sta bila »des kaysers veindt und landes veindt« Ivan Frankopan in eden od Snežniških, ki sta zaradi svojega spora s Fridrikom III. leta 1475 na Kranjsko in Kras pripeljala trumo Turkov iz Bosne. Jakob Unrest, Österreichische Chronik (Hrsg. K. Grossmann), Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series, Tomus XI, Weimar 1957, 46s; glej tudi: Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda III, Ljubljana 1956, 44; Božo Otorepec, Grad Snežnik in Snežniški v srednjem veku, Notranjski listi III, Cerknica 1986, 41.

⁶¹ Landtagsakten I (kot v op. 26), 79s, št. 26.

način kršitve deželnega prava	število kršitev
uboj/umor ⁶²	4
posojanje hlapcev ali opreme za kako hudodelstvo	2
zajetje in izsiljevanje odkupnine	10
požig	3
podpiranje (vzdrževanje) deželnih sovražnikov	13
razbojniški napad	5
rop	11
zavzetje gradu	2
obveščanje deželnih sovražnikov	3
tatvina	1
»noče vzeti in dati deželnega prava«	2

Velikokrat se navaja le, da je nekdo ravnal proti deželnemu pravu ali pa se to posplošitev prida h kakemu konkretnemu zločinu.⁶³ Med kršitvami deželnega prava so bili posebej pogosti zajetje in izsiljevanje odkupnine, podpiranje deželnih sovražnikov in rop. **Zajetje** spada med prestopke zoper svobodo posameznika. Večina srednjeveških virov, ki govorijo o nezakonitem zajetju, ga postavlja pod nedovoljeno ravnanje v fajdi.⁶⁴ Poseben primer nezakonitega zajetja je bilo zajetje z namenom izsiljevanja, ki že tvori prehod od zločina zoper prostost do zločina zoper premoženje.⁶⁵

Rop (*rapina, spoliium, praeda, roub*) je v nasprotju s tatvino,⁶⁶ katere glavna značilnost je tajnost dejanja, javen protipraven odvzem neke stvari iz tuje posesti.⁶⁷ V nekaterih srednjeveških virih se z ropom povezuje uporaba sile, pri čemer je treba vedeti, da sila (*Gewalt*) v srednjem veku ne pomeni nujno lomljenja odpora, ampak obsega vsako ravnanje proti volji prizadete osebe. Pri tem je lahko uporaba sile v današnjem smislu veljala za oteževalno okoliščino.⁶⁸ Ker je pri ropu potrebno računati z odporom žrtve, je bila uporaba sile brez dvoma pogosta. Srednjeveško pravo je poleg navadnega ropa poznalo še posebej kvalificirane in zato težje vrste ropa, med temi predvsem cestni rop, »*Schach*« (nasilni rop), oropanje trupla, nočni rop, tajni rop in rop v cerkvi.

Podpiranje (vzdrževanje) deželnih sovražnikov predstavlja zločin protekcije zločinca po storjenem kaznivem dejanju in ima namen zavarovanja njegove osebe ali s hudodelstvom pridobljenih dobrin. V srednjem veku je bila načelno kazniva le zavestna pomoč zločincu, upošteva pa se tudi, ali je bila nudena obsojenemu in še posebno izobčenemu ali pa nekemu

⁶² Pri umoru je šlo tudi za oropanje trupla, tako da imamo opraviti z roparskim umorom. Rudolf His, *Das Strafrecht des deutschen Mittelalters, II: Die einzelnen Verbrechen*, Weimar 1935, 211ss.

⁶³ »Po razbojniško in proti deželnemu pravu napadel« (Otorepec, *Seznam* (kot v op. 1), 333); »proti deželnemu pravu ujel« (334, 338), »proti deželnemu pravu požigal po deželi« (339); »proti deželnemu pravu pomagal oropati« (339).

⁶⁴ His, *Strafrecht II* (kot v op. 62), 140ss.

⁶⁵ Prav tam, 143.

⁶⁶ Prim. His, *Strafrecht II* (kot v op. 62), 174ss; Hans Hirsch, *Die hohe Gerichtsbarkeit im deutschen Mittelalter* (Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 1), Prag 1922 (ponatis: Darmstadt 1958), 16ss; Conrad, *Deutsche Rechtsgeschichte* (kot v op. 39), 446s.

⁶⁷ His, *Strafrecht II* (kot v op. 62), 201ss; Hirsch, *Die hohe Gerichtsbarkeit* (kot v op. 66), 26s; Conrad, *Deutsche Rechtsgeschichte* (kot v op. 39), 447; E. Kaufmann, *Raub*, v: *HRG IV* (1990), 182ss; D. Willoweit, *Raub*, v: *LMA VII* (1995), 469s.

⁶⁸ His, *Strafrecht II* (kot v op. 62), 202.

še neobsojenemu zločincu.⁶⁹ V prvem primeru se je tudi podpornika izobčilo in je zapadel smrti, če so ga dobili v roke, v drugem pa je bila le v posameznih primerih zagrožena kazen.⁷⁰

Pravno reklo »*Der Hehler ist so gut, wie der Stehler*«⁷¹ se dotika hranitve oziroma prikrievanja nakradenega ali naropanega blaga. Prikrivalec je lahko izenačen s tatom/roparjem (smrtna kazen) ali pa mora plačati nekajkratno vrednost blaga, ki ga je prikrival. Tudi tu je pogoj kaznivosti zavestnost dejanja.⁷²

Posebej je potrebno omeniti zanimivo formulacijo, ki se v seznamu pojavi dvakrat. Fridrik von Ratt Starejši je namreč nekatere deželane protipravno nadlegoval z ropanjem in »*noče vzeti in dati deželnega prava*« (»*er will nicht lannesrecht nemen und geben*«).⁷³ »*Tudi Hans Schrabas roparsko napada deželane in noče vzeti in dati deželnega prava*.«⁷⁴ To naj bi pomenilo, da ne sprejema (priznava) deželnega prava, ga ne spoštuje in se ne ravna po njem, ga torej krši.⁷⁵

5. Socialni položaj deželnih sovražnikov

Pri obravnavanju deželnih sovražnikov so nam v veliko pomoč opombe v objavi Boža Otorepca, v katerih je uspel identificirati veliko večino udeležencev dogajanj, ki so vključena v seznam, tako deželnih sovražnikov kot njihovih žrtev, pa tudi krajev, kjer so se hudobije dogodile.

Med deželnimi sovražniki so na prvem mestu celjski vazali, bodisi kot oskrbniki na njihovih gradovih ali pa zgolj kot imetniki celjskih fevdov. Pogosto je kak celjski pristaš posegel v dogajanje tako, da je posodil svoje hlapce ali opremo (konja, orožje) in ni nujno neposredno sodeloval. Temu bi se reklo, da je podpiral deželne sovražnike, »*imel hlapce*«, »*pomagače*«, svoje pristaše pri zločinu. V seznamu se kot neposredni izvrševalci zločinov pojavljajo predvsem razni hlapci (»*knecht*«) in sluge, med katerimi so mnogi znani le po imenu ali pa še po imenu ne in so preprosto le »hlapci«.

Poglejmo nekaj konkretnih primerov. Med deželne sovražnike so bili prišteti Jurij Pirs in njegovi sorodniki (verjetno bratje) Lovrenc, Hans in Gašpar.⁷⁶ Jurij je bil obtožen umora in je bil »*sovražnik našega gospoda kralja*«; Celjskim je posodil tudi hlapce za umor Henrika Apfalterja in oropanje njegovega trupla. Bil je vazal in fevdnik grofov Celjskih ter po pričevanju zagrebškega župana Nikole iz januarja 1438 »*najeti nemški razbojnik*«. Leta 1445 je bil kaptan Ulrika Celjskega in posvetni upravnik zagrebške škofije.⁷⁷ Celjski vazal Herman Kozjakar je bil pobudnik zavzetja krškega gradu Bizeljsko; prilastil si je del naplenjenega imetja.⁷⁸ Jošt

⁶⁹ Ferdinand Bischoff, *Steiermärkisches Landrecht des Mittelalters*, Graz 1875, 160, § 209: »*Wer ainen echter behalt mit wissen, der mus püssen als recht ist.*«; Schwabenspiegel (kot v op. 43), 172, § 195: »*swerz deube oder rauber hauset oder houet [...] man sol vber in richten als vber deub vnd rauber.*«.

⁷⁰ *His*, *Strafrecht I* (kot v op. 41), 152ss, 161.

⁷¹ Prav tam, 164. Tudi v slovenščini imamo nekaj takih primerov: *Kdor krajo skriva ali hrani, naj se obesi tatu na desni strani.*« ali »*Kdor žakelj drži in kdor krade, sta oba tatova.*« Prim.: Vilfan, *Pravna zgodovina* (kot v op. 52), 65; isti, *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci*, Ljubljana 1996, 124.

⁷² *His*, *Strafrecht I* (kot v op. 41), 165s.

⁷³ Otorepec, *Seznam* (kot v op. 1), 334.

⁷⁴ Prav tam.

⁷⁵ Prim. MDC XI (1972), 82, št. 203.

⁷⁶ Otorepec, *Seznam* (kot v op. 1), 332s, 337.

⁷⁷ Prav tam, 332, op. 1: Nada Klaić, *Zadnji knezi Celjski v deželah sv. Krone*, Celje 1991 (ponatis 1. izdaje iz leta 1982), 70s, 83.

Forhtenekar je leta 1438 zaradi Ulrika Celjskega odpovedal zvestobo kranjskemu deželnemu glavarju Štefanu Modruškemu (Frankopan) in oropal tri vasi v gospostvu Kostanjevica. Čeprav ga je vojvoda Friderik pozval pred sodišče, se tam ni pojavil.⁷⁹ Jošt je skupaj z bratom Hansom prejel od Celjskih v fevd grad Forhtenek, na katerem sta podpirala deželne sovražnike, in razno drugo posest.⁸⁰ Hans in Andrej Winter (skupaj z Viljemom Kolencom in svojimi hlapci sta ujela Martina Ložniškega in ga izsiljevala) sta 1429 dobila posest od vojvode Friderika (V.) Mlajšega. Leta 1436 se Hans omenja kot sopesestnik habsburškega gradu Vodriž pri Slovenj Gradcu,⁸¹ od Celjskih pa je istega leta dobil v fevd dvor in tri hube v Olimju ter pet hub v vasi Slivje. Leta 1444 je od Habsburžanov prejel vas Malence.⁸²

Iz zadnjega primera je razvidno, da niso bili deželni sovražniki habsburške strani izključno celjski vazali oziroma da so lahko habsburški sovražniki iz okoli 1440 nekaj let pozneje brez težav postali njih fevdniki. Med celjskimi vazali in v seznam vključenimi deželnimi sovražniki, ki so leta 1444 dobili posesti od Habsburžanov, so bili Herman Kozjakar, Hans Schrabas in Ahac Ekkenstainer.⁸³ Čas okoli leta 1440, ko je nastal naš seznam, je bil za nižje plemstvo na Spodnjem Štajerskem in Kranjskem gotovo čas hazarda. Katera stran bo prevladala? Habsburžani so bili predvsem na Kranjskem zelo šibki, saj so Celjani obvladovali skoraj ves južni del dežele od Kolpe do bližine Ljubljanskega barja, imeli pa so zaokrožena ozemlja tudi na Gorenjskem. Poleg tega so precejšen del Gorenjske obvladovali cerkveni knezi. Maloštevilno plemstvo na habsburških gospostvih je bilo do habsburške dežele in njenega deželnega kneza »verjetno vsaj precej ravnodušno.«⁸⁴ Vazalski drobiž se ni hotel dokončno opredeliti, ko so bile razmere na bojnem polju vse prej kot jasne; ni si hotel do konca zapreti katerihkoli vrat. Kljub temu, da ni za fevdno pravo nič nenavadnega, če ima nek plemič hkrati fevde dveh gospodov, so naši primeri vendarle zanimivi. Habsburžan je leta 1444 podelil fevde ljudem, ki jih je še pred nedavnim uvrščal med deželne sovražnike in kršilce miru. Kako hitro se pozabijo stare zamere! Najbrž je na tem mestu upravičeno vprašanje, ali ni bilo ravno leto 1444 prelomno glede opredelitve plemstva za habsburško ali celjsko stran. Politični nalet Celjskih grofov je bil s poravnavo 1443 vsaj v notranjeavstrijskih deželah zaustavljen, saj je kralj Friderik IV. v zameno za formalni knežji naslov ponovno vzpostavil deželnokežjo oblast nad Celjskimi in njihovimi teritoriji ter ohranil celovitost svojih dežel.⁸⁵ Celjska opcija je ponujala občutno manj kot še pred nekaj leti.

Kak nižji plemič ali pa hlapec se je morda kar sam razglasil za pristaša enega od nasprotnikov v fajdi in se skušal okoristiti v času mnogokaterih priložnosti. Tak je oropal ne samo nasprotnika »svojega gospoda«, ampak vsakega, na katerega je naletel. Med take malopridneže bi lahko prišleti brata Jakoba in Hansa Snežniška ter Nikolaja Jamskega, za katere v času fajde ne najdemo povezave z nobeno od sprtih strani.⁸⁶ Za Jeronima Kerspeka se ugotavlja, da je »prisegel našemu gospodu kralju, da ne bo ničesar storil proti njegovi milosti in proti

⁷⁸ Otorepec, Seznam (kot v op. 1), 334, op. 25.

⁷⁹ HHStA, Rep. I, 1438, februar 1., Dunajsko Novo mesto (prepis B. Otorepca).

⁸⁰ Otorepec, Seznam, 335s, op. 42; Orožen, Zgodovina Celja I (kot v op. 2), 225; Gubo, Geschichte (kot v op. 2), 116.

⁸¹ Dušan Kos, Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja (Zbirka ZRC 1), Ljubljana 1994, 105.

⁸² Hans Pirchegger, Die Herrschaften des Bistums Gurk in der ehemaligen Südsteiermark, Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie (=AVGT) 49, Klagenfurt 1956, 18s; Otorepec, Seznam (kot v op. 1), 341, op. 111.

⁸³ Prim. Otorepec, Seznam (kot v op. 1), 334, op. 25 (Kozjakar); 334s, op. 32 (Schrabas); 336, op. 48 (Ekkenstainer).

⁸⁴ Vilfan, Zlata bula Kranjcev (kot v op. 14), 223.

⁸⁵ Prim. Štih, Celjski grofje (kot v op. 2), 249ss.

⁸⁶ Otorepec, Seznam (kot v op. 1), 340, op. 106 (Snežniška); 342, op. 122 (Jamski).

deželnemu pravu, vendar se je temu našemu gospodu odpovedal in je druge razbojniško napadal.«⁸⁷ Bil je torej pristaš Habsburžanov, ki je prestopil na celjsko stran.

Med kršilci deželnega prava so bili tudi delivci pravice, na primer Jeronime Voytlannder, ki se 1438–39 omenja kot sodnik v Šoštanju. Imel je več celjskih fevdov.⁸⁸ Celjski mestni sodnik Henrik Erlawer je obveščal deželne sovražnike in je hotel skupaj z Gašparjem Pirsom zasesti Rabensperg.⁸⁹ Nadalje sta se med deželnimi sovražniki znašla dva meščana iz celjskega Loža, neimenovani tržani Radeč, Primož iz Laškega, birič Tomaž in pisar Jurij.⁹⁰

Nekaj deželnih sovražnikov je bilo iz najemniških vrst. Med najemnike lahko štejemo »strelce« (*schuecz*) Štefla, Hansa in Lenarta,⁹¹ prav tako Sniterspuhlerja in Martina Gestaderja (»gospoda iz Bavarske«), ki sta s svojo družbo deželna sovražnika. Njuna »družba« (*gesellschaft*) bi utegnila pomeniti skupino najemnikov. Med najemniki so bili pogosti češki poveljniki in vojaki.⁹² Tomaž in Gašpar Čeh (Pehaym) bi po »priimku« sodeč lahko prišla s Češke.⁹³

Za konec tega poglavja se vprašajmo o uspehu seznama kot nekakšne obtožnice. Seznam le enkrat govori o kazni obešanja za nekaj hlapcev, Lovrenca Pirsca pa je na Koroškem doletelo izobčenje.⁹⁴ Sicer pa so jo deželni sovražniki očitno poceni odnesli, saj se mnogi omenjajo v kasnejših virih. In če so jim zločine spregledali Habsburžani sami (glej zgoraj), zakaj bi jih kaznovali Celjani?

6. Žrtve

Med žrtvami deželnih sovražnikov srečamo ljudi različnih stanov, od plemičev do meščanov, pa tudi visoke cerkvene dostojanstvenike. Henrik Apfalter je bil v Celju umorjen in njegovo truplo oropano. Bil je član znane kranjske plemiške rodbine Apfaltrerjev, ki so bili vazali Habsburžanov in »sovražniki grofov Celjskih«, kot jih 1439 označuje Friderik II. Celjski. Henrik se omenja v ustanovnih pismih šentjakobske cerkve v Ljubljani in Gornjega Grada, 1436 kot dobrotnik Stične, 1429 pa kot poveljnik v Kostanjevici. Aprila 1437 je bil že pokojni.⁹⁵ Henrikov brat Jurij je bil 1439–40 habsburški glavar v Kostanjevici. Tožil je Celjske, ker so njihovi ljudje umorili njegovega brata, ki je bil na »službeni poti«, Celjski pa so nato ščitili morilce. S tem si je prislužil oznako »sovražnik Celjskih«.⁹⁶ Jošt Soteški se v seznamu pojavi dvakrat; prvič so ga ujeli in izsiljevali, drugič pa oropali.⁹⁷ Soteški (Helfenberger) je po Celjski kroniki leta 1425 na celjskem gradu stražil Friderika Celjskega.⁹⁸ Zaradi zaslug in zvestobe

⁸⁷ Prav tam, 337.

⁸⁸ Prav tam, 336s, op. 56.

⁸⁹ Prav tam, 337, op. 66.

⁹⁰ Prav tam, 336, 340.

⁹¹ Prav tam, 333, 338s.

⁹² Kos, Zgodovina Slovencev (kot v op. 2), 320; Vasko Simoniti, Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju, Ljubljana 1991, 117.

⁹³ Otorepec, Seznam (kot v op. 1), 333, 336.

⁹⁴ Prav tam, 332s.

⁹⁵ Prav tam, 332, op. 3; 338, op. 77; Majda Smole, Kranjska plemiška družina Apfaltrerjev, Kronika 18/1 (1970), 24.

⁹⁶ Otorepec, Seznam (kot v op. 1), op. 3, 77; Gubo, Geschichte (kot v op. 2), 114.

⁹⁷ Otorepec, Seznam (kot v op. 1), 335, 338 (manjka del prevoda).

⁹⁸ Krones, Cillier Chronik (kot v op. 15), 79, cap. 11: »Darnach ward er [Friderik] aber geführt gen Cilli in die burck und einen ritter, genandt Jobst von Helfenberg zu behüeten empfohlen.«; prim. tudi 85s, cap. 16; Golia, Kronika grofov Celjskih (kot v op. 15), 19, 25. Otorepec (Seznam (kot v op. 1), 335, op. 41) pomotoma navaja, da je Jošt stražil Veroniko Deseniško. Menda pa je bil Jošt eden izmed vitezov, ki sta Veroniko utopila. Glej: Gubo, Geschichte (kot v op. 2), 100; Orožen, Zgodovina Celja I (kot v op. 2), 158.

1. **De bed Egelind, der Ommerenpocht,**
de Costabeker knecht, pater ofter
wechter, haimes Vaege der Costabeker
knecht, haimes Kempfadel, Drappiel
Orthier, Phomel, behagen, Der
Opwiler, der Jinde, (vnd de Ommeren
fide, vnd ander die exhanst worden
fide)
2. **Derwech sind In das haimes komen,**
Duerwech spener, engel, veltzei,
die sind von pister, von der Vatter
haimen
3. **De der wecker ist mit ind Vatt auch**
das selbste haimen zu bestimung
4. **Derwech kostvader ist der Dachen**
anferner ofter, son mit sine knecht,
vnd hat das haimes besetzt vnd
das haimes haimes vnd erul darinne
genomen
5. **Derwech der sind die an wifel stand hait**
die sind dem von Cili vnd haimes, als
haimes vnd, vnd die sind vnd
die selbten Dachen die vnd der wifel
vnd haimes hat genalt
6. **Es haben auch haimes vnd erul auf**
haimes bey dem Costabeker, in dem
haimes der haimes, dem Dama
der vnd erul erul genalt, den land
zu sigaden
7. **Derwech von Vatt der Eiler, hat**
auch vnd vnd die haimes vnd
genalt, vnd nach hat sie In
hat
8. **Es hat auch haimes Dachen, vnd**
haimes genalt, vnd genalt
Es hat auch haimes Dachen
vnd haimes genalt, die In
vnd der haimes vnd der
haimes vnd der haimes vnd der land
wecker ist erul vnd, den erul
hat vnd erul, vnd ist mit
knecht, In vnd erul
9. **Es hat auch vnd haimes vnd haimes**
vnd haimes, vnd erul vnd haimes
haimes vnd, vnd erul
Es hat auch haimes vnd haimes
vnd, In vnd erul, vnd erul
vnd, In vnd erul
10. **Derwech derwech hat land, vnd erul**
vnd erul, vnd erul, vnd erul
vnd erul, die haben vnd erul
vnd erul, vnd erul, vnd erul
vnd erul, vnd erul, vnd erul
vnd erul, vnd erul, vnd erul
vnd erul, vnd erul, vnd erul
11. **Derwech vnd erul hat land, vnd erul**
vnd erul, vnd erul, vnd erul
vnd erul, die haben vnd erul
vnd erul, vnd erul, vnd erul
vnd erul, vnd erul, vnd erul
vnd erul, vnd erul, vnd erul
vnd erul, vnd erul, vnd erul

Slika 2: Seznam deželnih sovražnikov (s.d. /1440–41/). Original, Arhiv Republike Slovenije, Zbirka listin, CE II, št. 208, fol. 2v, 3.

Celjskim je leta 1436 dobil soteški grad in posest, ki je spadala zraven,⁹⁹ ker pa se je v fajdi postavil na habsburško stran, je njegov grad zavzel in razrušil celjski vojskovodja Vitovec.¹⁰⁰ Jošt Soteški je nato 1446 izpričan kot štajerski podmaršal.¹⁰¹ Martinu Črnomaljskemu, ki je bil v letih 1432–39 kranjski deželni vicedom, 1440 oskrbnik na gradu v Svibnem in 1442 kranjski deželni upravitelj, je Gašpar Pirs napadel urbarsko posest.¹⁰²

Žrtev razbojniškega napada in (cestnega) ropa je bil krški škof Janez Schallermann,¹⁰³ enkrat skupaj s Soteškim. Napad na krškega škofa ne čudi, saj so bili Celjski z njim v fajdi in je bil pač njihov sovražnik. Enako si lahko razlagamo početje Hansa Schrampha, ki je opatu iz Šentpavla na Koroškem, Janezu Poschenbenterju, »na javni cesti odvezel na dveh poteh dva soda vina in konja; konja je oddal v Celje«. ¹⁰⁴ Anali samostana v Šentpavlu nizajo fajde med samostanom (na njegovi strani je bil habsburški deželni knez) in Celjskimi ter njihovimi podaniki skozi celo prvo polovico 15. stoletja. Maja 1439 so celjske čete požgale trg Šentpavel, farno cerkev in okoliška posestva.¹⁰⁵ Kot žrtev (verjetno ropa) se pojavi tudi tržaški škof.¹⁰⁶

Prebivalec Slovenj Gradca je bil ujet in izsiljevan, meščan(?) Krištof iz Kranja je bil na cesti ob konja, žid(?) Heniken s Ptuja pa ob petsto zlatnikov. Nikolaj Jamski je ujel dva hlapca, Wolfganga in pisarja Lenarta, ter enega ubil.¹⁰⁷ Žrtve niso vedno znane po imenu, ampak so deželni sovražniki oropali tudi »ljudi mojega gospoda kralja«, zajeti so bili »ljudje na Kumu« in pri tem oropani, proti deželnemu pravu se je roparsko napadalo »deželane«, itd.

7. »Oporišča« deželnih sovražnikov

Za konec naših srečanj z deželnimi sovražniki spoznajmo še njihova »oporišča«, t.j. gradove, na katerih so se vzdrževali oziroma se vanje umaknili po opravljeni akciji. Celjani svojih gradov¹⁰⁸ navadno niso podeljevali v fevd, ampak so bili njihovi gradovi v pretežni meri sedeži upravnikov posestev, oskrbnikov in kastelanov, ki so jih za Celjske uradniško upravljali.¹⁰⁹ Oskrbnik celjskega gradu je bil »uslužbenec« Celjskih grofov. Za svojo službo je prejemal plačilo, moral pa se je držati navodil svojih »delodajalcev«, sicer je bil lahko kaj hitro odslovljen. Dolžnosti celjskih fevdnikov nam na primeru Krištofa Horenpekcha in njegovega sina Lenarta lepo ilustrira celjska fevdna knjiga. Leta 1436 jima je Friderik II. potrdil fevd za grad Hohenwart na Koroškem z vsemi pritiklinami, posestvi in dohodki, ob tem pa jima je naložil tudi obveznosti: »Ako bi mi [Celjani] imeli vojno, mora biti trdnjava Hohenwart

⁹⁹ Oturepec, Seznam (kot v op. 1), 335, op. 41; Orožen, Zgodovina Celja I (kot v op. 2), 165.

¹⁰⁰ Krones, Cillier Chronik (kot v op. 15), 85s, cap. 16; Orožen, Zgodovina Celja I (kot v op. 2), 257s; Kos, Med gradom in mestom (kot v op. 81), 71.

¹⁰¹ Hans Pirchegger, Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters (Forschungen zur Verfassungsgeschichte der Steiermark 16), 3. Teil, Graz 1958, 87, op. 115.

¹⁰² Oturepec, Seznam (kot v op. 1), 333, op. 13.

¹⁰³ Prav tam, 333, 338s.

¹⁰⁴ Prav tam, 341.

¹⁰⁵ Franz Krones, Die zeitgenössischen Quellen zur Geschichte der Grafen von Cilli, mit Einschluß der sogenannten »Cillier Chronik« (1341–1456), BKStGQ 8 (1871), 71; Vlado Habjan, Celjsko-avstrijska vojna od leta 1438 do 1443 ali vojna za Ljubljano in Istro, Kronika 19/3 (1971), 142.

¹⁰⁶ Oturepec, Seznam (kot v op. 1), 340: »Zaradi tržaškega škofa so krivci«, nato pa so krivci poimensko naštetli.

¹⁰⁷ Prav tam, 338s.

¹⁰⁸ Majda Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, 595; Hans Pirchegger, Die Grafen von Cilli, ihre Grafschaft und ihre uniersteirischen Herrschaften, Ostdeutsche Wissenschaft (Jahrbuch des ostdeutschen Kulturraumes, Bd. 2), München 1956, 157ss; Krones, Cillier Chronik (kot v op. 15), 155s, cap. 44.

¹⁰⁹ Baš, Celjski grofi (kot v op. 2), 327; Orožen, Zgodovina Celja I (kot v op. 2), 256s.

*odprta nam in našim dedičem noč in dan, mi lahko pridemo noter in gremo ven, lahko se v njej zadržujemo tolikokrat in tako dolgo, kakor bi bilo potreba, vendar njima in njihovim dedičem ne smemo napraviti znatnejše škode. Naša in naših dedičev naklonjenost in volja tudi zahtevata, da iz navedene trdnjave [prejemnika fevda] ne delata škode ne naseljenim ne po cesti potujočim ljudem [...] Razen v zapuščinskih zadevah, ki se tičejo dedičev, lahko po potrebi nastopita proti svojim sovražnikom in jih napadeta. Ako bi se pripetila kaka nesreča ali neprijetnost nam in našim dedičem, našim služabnikom ali podložnikom, morata nastopiti tako, kakor zahtevamo mi in naši dediči.*¹¹⁰

Po fevdnem pravu je bil torej vazal oziroma »uslužbenec« (kastelan, oskrbnik) dolžan nuditi zavetje svojemu gospodu in njegovim ljudem (t.i. pravica odprtega gradu), kot njegov »zvesti« pa je moral pogosto hočeš nočeš sodelovati tudi v fajdi. Celjski vazal oziroma uradnik se je znašel v precepu: če sprejme pod svojo streho deželne sovražnike, ga bo Friderik V. kot deželni knez notranjeavstrijskih dežel obtožil ravnanja proti deželnemu pravu in bo tudi sam obravnavan kot eden izmed njih, če pa jim ne nudi zavetja, bo prelomil zvestobo svojemu gospodu, ki se je tudi že obnašal kot deželni knez. Kot kaže, so se celjski pristaši brez slabe vesti odločili za prvo možnost. Deželni sovražniki so se tako »v škodo dežele mnogo zadrževali pri Kozjakarju v gradovih Kunšperk in Samobor, pa tudi na drugih krajih.«¹¹¹ Friderik von Ratt Starejši je na Pišecah, kjer je bil oskrbnik,¹¹² »na veliko vzdrževal deželne sovražnike, ki jih ima pri sebi še danes [v času nastanka seznama]«. Celjski grad Kostel je dobil leta 1436 v oskrbo Hans Schrabas¹¹³ in tam v času fajde vzdrževal deželne sovražnike, ki so »jahali notri in ven«. Enako je bilo z deželnimi sovražniki v Poljanah ob Kolpi.¹¹⁴ Nasprotni strani se je škodovalo tudi tako, da se je na gradu (Forhtenek, Swarzenstain/Gradič) podpiralo deželne sovražnike in jim dovoljevalo ropanja.¹¹⁵

Pri vzdrževanju deželnih sovražnikov gre za kaznivo dejanje protekcije zločinca po storjenem kaznivem dejanju, pa tudi za odgovornost grajskega gospoda, v naših primerih večinoma oskrbnika, za zločin, ki so ga storili ljudje iz njegovega gradu.¹¹⁶ Na celjskih gradovih pa se niso vzdrževali samo celjski pristaši, ki jih seznam označuje kot deželne sovražnike, temveč se je tam deponiral tudi plen (v Celju npr. del izsiljenega denarja in pa konj, odvzet šentpavelskemu opatu).¹¹⁷

8. Sklep

Seznam deželnih sovražnikov predstavlja posebnost v dveh pogledih: kot sam vir in tudi po vsebini, ki jo prinaša. Glede prvega moramo ugotoviti, da gre za črno ovco, saj v nasprotju z večino za mnoge suhoparnih srednjeveških virov (zlasti listin) ne dokumentira (le) prodaj in nakupov posesti, zadolževanja in poroštev, podelitev in darovanj itd., ampak na pester in neposreden način prikazuje podobo vsakdana v fajdi hote ali nehote udeleženih ljudi. Je pisanje, ki zna biti zanimivo tudi nezgodovinarju.

¹¹⁰ AS 1073, Zbirka rokopisov, I/57r (Fevdna knjiga za grofiji Ortenburg in Celje), fol. 5v-6v; prevod citiram po Orožen, *Zgodovina Celja 1* (kot v op. 2), 257.

¹¹¹ Otorepec, *Seznam* (kot v op. 1), 334; za Kunšperk Kos, *Med gradom in mestom* (kot v op. 81), 77s.

¹¹² Otorepec, *Seznam* (kot v op. 1), 333, 334, op. 29.

¹¹³ Prav tam, 334, op. 32.

¹¹⁴ Prav tam, 335.

¹¹⁵ Prav tam, 336.

¹¹⁶ Prim. His, *Strafrecht 1* (kot v op. 41), 110, 152ss.

¹¹⁷ Otorepec, *Seznam* (kot v op. 1), 339, 341.

Taki sezname so bili verjetno zelo redki in jih niso pripravili ob vsakem premirju oziroma koncu fajde. Če se »lannd veinde« res prvič omenjajo šele leta 1440,¹¹⁸ potem lahko domnevamo, da je šlo pri uporabi te oznake bolj za trenutno politično parolo, ki sicer ni imela velikega pomena. Seznam odraža stališče Habsburžanov, da so še vedno prvi v vzhodnoalpskem političnem prostoru.

Kar pa zadeva same deželne sovražnike, v našem primeru ljudi, ki niso spoštovali omejitve fajde oziroma pogojev za njeno zakonitost, je zanimivo predvsem to, da jih je večina odnesla brez kazni. Habsburžani so bili previdno popustljivi, saj so tudi oni krvavo potrebovali klientelo, če so si hoteli znova utrditi od Celjskih omajani položaj v notranjeavstrijskih deželah.

Seznam deželnih sovražnikov torej ni najbolj tipičen primer za ilustracijo poznosrednjeveškega razbojništva, po drugi strani pa lepo pokaže, kako nejasna in s pravnega stališča bolj ali manj formalna je bila meja med zakonitim bojem za pravico (=fajdo) in kriminalom.

Zusammenfassung

Das Verzeichnis der »Landesfeinde« aus der Zeit um 1440 oder das Bild einer Fehde aus erster Hand

Andrej Nared

Die Cilli sind unter den letzten drei Grafen auf dem Höhepunkt ihrer Macht an einem Punkt angelangt, wo aufgrund ihrer Erhebung zu Reichsfürsten durch Privilegien Sigismunds (1436), die auch die Landschranne einschloß, die rechtlichen Grundlagen geschaffen wurden für eine Zusammenführung umfassender Territorien innerhalb von drei habsburgischen Ländern zu einem eigenen Land. Das brachte den Habsburger Herzog in Zorn, und eine Auseinandersetzung der beiden Dynastien war unvermeidbar. In der darauffolgenden Fehde verhielten sich einige Anhänger auf beiden Seiten nicht ganz den Regeln der damaligen Zeit entsprechend und fanden sich als Störer des Landfriedensbruchs auf der schwarzen Liste – wie es das erhaltene Verzeichnis der »Landesfeinde« ausweist, das nach der Urfehde zusammengestellt wurde.

Eine rechtmäßige Fehde setzte nämlich »gute« Gründe voraus, ferner die Forderung nach Erschöpfung des Rechtswegs und die Ankündigung durch den Fehde-Brief. Darüber hinaus unterlag die Fehde bestimmten Einschränkungen: Schonung von bestimmten Orten und Personen, Einhalten des Gottesfriedens usw. Wer sich nicht an diese Regeln hielt, wurde als Landesfeind, also eine Art Krimineller bezeichnet.

Aus dem genannten Verzeichnis geht hervor, daß die häufigsten Formen des Landfriedensbruchs während der Fehde Raubüberfälle, Unterstützung von Landesfeinden sowie Geiselnahme und Lösegeldpressung waren. Das Profil eines »Kriminellen« bei der Fehde ist schwer zu verallgemeinern, es überwiegen (das Verzeichnis ist eben ein Erzeugnis der habsburgischen Seite!) die Cillier Vasallen und Knechte, ferner Söldner, aber auch Stadt- und Marktbewohner. Opfer waren ebenso Vertreter von allerlei Ständen. Landesfeinde waren in einer derart ausgedehnten Fehde zahlreich, sie tauchten in den Cillier Schlössern unter, wo sie auch ihre Beute versteckten. Infolge der spezifischen Situation und relativen Schwäche des Habsburger Landesfürsten wurden nur wenige bestraft.

Das Verzeichnis der »Landesfeinde« zeigt deutlich, wie eine Fehde aus einem rechtmäßigen Kampf um Rechte schnell in reine Kriminalität ausufernd konnte. Zu dieser Erkenntnis gelangt man durch das Lesen dieses äußerst interessanten Textes.

¹¹⁸ Prav tam, 331.